

ПРИЧИНИ ТА МЕТА УКРАЇНІЗАЦІЙНОЇ КАМПАНІЇ НА УКРАЇНІ (II ДЕСЯТИРІЧЧЯ 20 СТ.)

Питання існування та розвитку рідної мови на Україні завжди було болючим та гострим. До спроби підняти його на державний рівень вдавались як соціалістична Центральна Рада, так і монархіст П. Скоропадський, але події тих років не дали змоги українській мові посісти належне місце в житті країни. Більшовики на чолі з В. Леніним були більш наполегливими в цій справі, адже ще в 1919 р. у матеріалах VIII конференції РКП(б) вказувалось: “Негайно ж повинні бути вжиті заходи, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою і щоб надалі всі службовці вміли розмовляти українською мовою” [1.-С.120].

Гострота національного питання в багатонаціональних частинах колишньої Російської імперії спонукала більшовиків посилити діяльність в його розв’язанні. Дванадцятий з’їзд РКП(б) (17-25 квітня 1923 р.) започаткував нечувану за своїми масштабами політику коренізації суспільного життя народжуваного Радянського Союзу. В резолюції з національного питання, зокрема вказувалось, що треба добиватись того, щоб органи національних республік та областей склалися переважно з людей місцевих, які знають мову, побут та звичаї відповідних народів, щоб були видані спеціальні закони, які мають забезпечити вживання рідної мови в усіх державних органах і в усіх установах, які обслуговують місцеве населення і національні меншості” [2.-С.696].

Автор поставив на меті дослідити та окреслити основні причини українізації як складової, але вимушеної частини національної політики більшовицької держави. Об’єктом більш широкого дослідження були обрані керівні ланки державницьких структур радянської України. Адже наближення російськомовного керівництва до “української стихії”, як здається, було основним завданням комуністичних ідеологів того часу.

На Україні політика коренізації втілювалась в життя у вигляді українізації, досить самостійної політики, яка повинна була народитись навіть коли б більшовики не розпочали коренізаційної кампанії. Внутрішньополітична ситуація в республіці в перші післяреволюційні роки загострилась настільки, що перед Комуністичною партією постало завдання опанувати українську національну ідею та завойовувати прихильність українського селянства, зробивши радянську владу, наскільки це можливо, українською, а українську мову – мовою радянського суспільства на Україні.

Із самого початку українізаційної доби ставало дедалі яснішим, що тогочасне становище на Україні чинить як всілякі перепони процесові, так і полегшує цю кампанію. Стаючи невід’ємною частиною суспільно-політичного життя республіки, українізаційна кампанія повинна була долати чимало труднощів. Перш за все, вони впливали із специфічних умов історичного розвитку України, пов’язаних із російщенням українського міста і більшої частини пролетаріату, низьким культурно-освітнім рівнем українського селянства, а також з недооцінкою окремими більшовиками значення правильної постановки національного питання за умов післяреволюційної України. Ось як про ці труднощі звітував уряд: “Міста зрусифіковані. Елементи населення, що обслуговували радянські органи, не були досить чулими до національної справи. Не було відповідного кадру потрібних робітників-українців. Потреба примусила при обслуговуванні всіх галузей адміністративного та культурного життя держави користуватися тими, які через свою класову чужинність до робітників і селян не могли зрозуміти ролі й величезного значення революційного будівництва національної справи... не тільки центральні органи влади, але й місцеві органи влади на 95% обслуговувались російською або русифікованою інтелігенцією” [3.-С.13].

Ясна річ, що найбільші труднощі були пов’язані саме з фактом зросійщення міст України. Кількість українського населення в містах республіки становила навіть менше 50%, а саме

43,2%. Це ще була середня цифра [4.-Оп.20.-Спр.2455.-Арк.194]. У той час, коли міста давали майже всі кадри для господарства, партійних та державних органів, ці міста могли дати лише російськомовних функціонерів різних рівнів. Адже не секрет, що україномовна інтелігенція за тих часів мала перевагу лише в сфері гуманітарних наук та в культурно-освітніх установах.

Найгірша ситуація склалась в південних містах, де навіть на 1926 рік відсоток українців становив: в Дніпропетровську – 15,96, в Одесі і того гірше – 6,6 [4.-Оп.1.-Спр.995.-Арк.6]. Але найбільш проблемною в цій сфері була ситуація в тогочасній столиці України місті Харкові, де згідно з переписом 1923 р. українців було – 21,3%, росіян – 50,5%, євреїв – 20,6%, поляків – 2,7% [5.-С.119]. Хоча взагалі в Харківській губернії українців проживало – 88,8%, а в Харківському окрузі – 81,7% [5.-С.60]. Ускладнювалась проблема ще й тим, що навіть з тих 21,3% українців м. Харкова не всі розмовляли рідною мовою. Так, наприклад, якщо українцями серед робітників, об'єднаних в індустріальні профспілки України, вважали себе більше 40%, то українську мову визнавали рідною тільки 22,2% з них.

У 1926 р. в Харкові проживало 37,88% українців [4.-Оп.1.-Спр.993.-Арк.55-57], але це ще не доводило, що майже 40% жителів столиці України розмовляли в побуті українською мовою. За таких умов повинна була здійснюватися українізація Харкова, як осереддя центральних органів державної влади та управління. Не найкращі умови склалися і в партійному середовищі, яке давало кадри для апарату влади найвищого рівня. На 1 січня 1924 р. серед партійців України українці становили лише 33,3%, на 1925 р. – 37%, на 1926 – 42,8% [4.-Оп.20.-Спр.2250.-Арк.17].

Від 1922 р. коли українців в КП(б)У була лише чверть – 26,9%, пройшло сім років, аж поки український елемент став переважати. На 1 січня 1929 р. українці становили 52,7 % членів партії [4.-Оп.20.-Спр.2631.-Арк.11].

Ставало дедалі очевиднішим, що в кадровій політиці щодо центральних державних органів не можна було спиратися на місцеві елементи, через їх майже повне зросійщення, не можна було й орієнтуватися на залучення до органів влади й управління представників пролетаріату з тієї ж причини. Залишалось одне – займати принципову позицію відносно українізації центрального апарату, сподіваючись на посилення коренізаційної кампанії завдяки притоку в міста україномовного сільського населення. Сподівань на те, що 80% населення України, які проживали на селі, якось підтримають українізацію та будуть намагатися взяти участь в управлінні державою, не було. Українське село було занадто інертним та нечутливим до культурницьких і державницьких змагань тієї доби.

Серед причин, що змусили перейти до політики українізації, історики різних часів і шкіл відзначають декілька спільних, а саме: “українізація була вимушена ворожим наставленням до радянської влади населення України” [6.-С.3327] та була “об’єктивною необхідністю для правлячої комуністичної партії, яка щойно відновила колишню імперію на засадах федералізму” [7.-С.175]. Однією з причин, яка теж не викликає явних заперечень з боку різних вчених, постає проблема довготривалих острогок та “незадоволення декотрих авторитетних українських комуністів, яким нахабна колоніальна політика російських більшовиків перешкоджала комунізувати Україну” [8.-С.164].

Існують і інші точки зору на це питання. Згідно з одними українізація була продовженням послідовної боротьби революціонерів-марксистів, які проголошували повну рівність усіх націй та їх мов. Але така думка страждає від своєї односторонності, адже виходить, що українізація була запланованим кроком більшовиків у подальшому розвитку марксистської національної програми. І хоча українізаційна кампанія була формально підтримана різними постановами уряду республіки та Центрального Комітету комуністичної партії України, всі вони приймалися вже після того, як проявили себе інші причини.

Щоб вірно зрозуміти питання про причини українізаційної політики, треба виділити найбільш вагомі та обґрунтовані пункти причинного зв’язку між становищем на Україні на початку 20-х років та тими подіями, що мали місце в суспільстві тієї доби. При такому підході буде правильним на перше місце поставити невдачі політики “воєнного комунізму”, які примусили радянську владу зробити поступки в економічній та національній сфері. На друге

місце виходить потреба заспокоїти та ідеологічно завоювати українське селянство, яке було генетично пов'язане з українською мовою та культурою, а на радянську владу дивилось як на владу “московську”. По-третє, великодержавний шовінізм багатьох російських партійців та їх непопулярні методи роботи ставали на заваді зміцненню радянської влади на Україні. По-четверте, загроза імперіалістичного оточення та безпосереднє сусідство панської Польщі примушували йти шляхом хоча б паперової культурно-просвітницької автономії. І, по-п'яте, більшовики змушені були виплачувати наданий їм карт-бланш у справі національно-культурницькій, бо, як відомо, справедливе розв'язання національного питання становило один із основних стовпів марксизму, а в очах мільйонів світового пролетаріату країна Рад була ідеальним втіленням та рішучим оборонцем саме цих поглядів.

Як здається, саме ці п'ять причин привели до того, що на початку 20-х років, а точніше з 1923 р. на Україні починається доба українізації, яка принесла багато досягнень та перемог, але й закінчення якої було кінцем періоду Українського відродження, розпочатого революційними подіями 1917 р.

Усвідомлення причин українізаційної кампанії дозволяє зрозуміти заходи Комуністичної партії та Радянського уряду України щодо подолання труднощів коренізаційної доби, відновити той смисл, що вкладався в сам термін “українізація”.

Радянські автори під українізацією розуміли насамперед заходи, спрямовані на вирощування національних кадрів промислового пролетаріату, творця соціалістичної індустріалізації, носія найпередовішої радянської культури. Разом з тим під українізацією мала на увазі “система спеціальних заходів, спрямованих на оволодіння українською мовою і культурою широкими масами працюючого на Україні неукраїнського пролетаріату, а також працівниками партійних, радянських, профспілкових, комсомольських, кооперативних і громадських організацій” [9.-С.68]. І це було вірно з точки зору поширення української мови як основного способу пробудження української національної свідомості. Інша річ, що стрімкий прояв національного менталітету через “необачну політику” молоді радянської влади став практично заперечувати ідею “єдності й неділимості”, до якої були так охочі й Сталін та його помічники. Але в той час ще передбачалось “залучення корінного населення республіки до державного і господарського будівництва, врахування національних факторів при комплектуванні партійного і державного апарату, ...вивчення національних обрядів і звичаїв населення, соціально-політичних і історико-побутових умов України, партійне керівництво розвитком української радянської культури” [10.-С.47].

Один з керівників України того часу В. Затонський виділив “необхідність українізації, як могутнього знаряддя в найліпший й найскоріший спосіб піднести культурний рівень мільйонів українського населення” [11].

Безумовно, українізація мала й інші цілі, окрім піднесення культурного рівня населення України. На меті було через українізацію сприяти зміцненню соціалістичної системи і влади більшовиків. Цікаво, що така розстановка акцентів з самого початку доводилась до широкого відома. В газеті “Комуніст” писалось, що “українізація... означає наближення нашої партії та радянської влади до переважної більшості селянського та пролетарського населення України. Воно означає... запоруку подальшого революціонізування... та згуртування навколо комунізму українських трудящих мас за межами нашої країни” [12].

Восьмий Всеукраїнський з'їзд Рад підкреслив, що “українізацію не можна розуміти лише як вивчення української мови. Ні, українізація полягає в тому, щоб залучити до державної роботи максимальну кількість українського елементу, щоб в лавах... пролетарського Союзу Радянських Республік виявити найбільше самостійності в роботі кожної самостійної Республіки” [13.-С.12].

Інші автори у своїх визначеннях українізації займають як радикально-негативні позиції, так і помірковано – об'єктивні.

Так, В. Свистун писав, що “ославлена їх українізація”, що мала в українській формі подавати українському народові московський струмінь, духу української впертості не змінила” [14.-С.12]. За М. Ковалевським, радянська українізація мала своє специфічне завдання – “через

опанування української культури опанувати цілий український народ, принести йому комуністичну ідею в українській формі і таким чином утримати Україну в складі комуністичної Росії” [15.-С.18].

В енциклопедії українознавства під українізацією розуміється “тимчасова політика ВКП(б), здійснювана ЦК КП(б)У й урядом УРСР з метою зміцнення советської влади на Україні засобами поступок у вигляді запровадження української мови в школі й на інших ділянках культурного життя, а також в адміністрації як державної мови республіки” [5.-С.3327].

Існує думка, що українізація не являла собою нічого іншого, як тільки обмежену культурну автономію. Цим шляхом хотіли “загальмувати визвольну стихію українського народу – завернути її гін з небезпечних для Москви революційно-політичних позицій і спрямувати в русло легального обмеженого культурного будівництва” [16.-С.39].

Але всі ці визначення мають хибну односторонність, нібито українізаційний процес був або запланованим розвитком марксистських національних ідей, або спонтанним явищем, до якого призвели труднощі доби “советізації” України. За одними, українізація - це піднесення культурного рівня населення, створення національних промислових та адміністративних кадрів, за іншими – свідоме зашорення української національної думки. Ця розбіжність в осмисленні тієї доби обумовлена, перш за все, ідеологічними підставами, на які спирались автори, їх емоційно-необ’єктивним підходом до зазначеного процесу, адже багато оцінок було зроблено в перші роки після згортання українізації, коли стало зрозумілим, що Україна безповоротно стала на радянський шлях розвитку.

Найвірнішим, на наш погляд, буде під українізацією розуміти процес, що був об’єктивно зумовлений суспільно-політичним та економічним становищем України в 20-х роках, проводився згідно з канонами більшовицької національної політики, був спрямований на опанування української визвольної ідеї та наближення радянської влади до україномовного населення республіки. Останнє було й метою українізації, на досягнення якої були спрямовані зусилля КП(б)У та уряду. На підтвердження цієї думки можна зазначити, що коли зі зміцненням радянської влади примара Української суверенної держави зникла, щоб приборкати українське селянство, знайшли інший засіб, а саме колективізацію, необхідність в українізації як політичному заході відпала. Починається нова доба – російщення України, коли належність до української культури з факту гордості переростала у факт провини.

Джерела та література

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. 2.
2. XII съезд РКП(б). 17-25 апреля 1923 г. Стенографический отчет. – М., 1968.
3. Звіт робітничо-селянського уряду України за 1924-1925 роки до дев’ятого всеукраїнського з’їзду Рад робочих, селянських, червоноармійських депутатів. – Харків, 1925.
4. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.1: Фонд Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету.
5. Национальный состав Советской Украины. – Харьков, 1925.
6. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Під. ред. В. Кубійовича. – Париж; Нью-Йорк, 1980. – Т. 9.
7. Верменич Я. Вплив процесів українізації 20-30-х рр. на стан української національної свідомості // Схід і Захід України: проблеми єднання: Наукові записки. – К., 2000. – Вип. 13.
8. Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1966. – Т. 1.
9. Слуцький О.Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926-1929 рр.). – К., 1957.
10. Лозицький В.С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. – 1989. – № 3.
11. Затонський В. Дещо про українізацію // Комуніст. – 1927. – 9 січня.
12. Українізація ще не проведена // Комуніст. – 1926. – 6 лютого.
13. 8-й Всеукраїнський з’їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 17-20 січня 1924 р. – Харків, 1924.
14. Свистун В. Нова хвиля червоного терору на Україні. – Вінніпег, 1930.
15. Ковалевський М. Україна під червоним ярмом. – Варшава; Львів, 1963.
16. М.С. Україна й національна політика Советів. – Б.м., 1938.

SUMMARY

The reasons and the purposes of the policy of ukrainization that took place in history of our country in 20th-30th years of 20th century are considered in this article. The author analyzes the opinions of many scholars and gives his own treatment of the problem. He proves that there was an objective necessity of ukrainization for a young Ukrainian society of that time.

В.Г. Ткаченко

ПОБУТ БУДІВЕЛЬНИКІВ ЗАПОРІЗЬКОГО ІНДУСТРІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ (КІНЕЦЬ 20-х – ПОЧАТОК 30-х РОКІВ ХХ ст.)

Початок 20-х років характеризувався інтенсивним обговоренням проблем, пов'язаних з будівництвом гідроелектростанції на Дніпрі. Спочатку Комісія з розробки державного плану електрифікації заслухала доповідь І.Г. Александрова (квітень 1920 р.), в основу якої було покладено проект використання Дніпра як джерела енергії і судноплавства, потім VIII з'їзд Рад (грудень 1920 р.) схвалив план ГОЕЛРО, де серед 30 електростанцій, що підлягали будівництву, була включена Дніпровська гідроелектростанція.

Перші будівельники прибули на Дніпробуд 15 березня 1927 року. Перед ними стояла низка завдань – виконати великий обсяг підготовчих та підсобних робіт, здійснити основні роботи на греблі і першій черзі гідроелектростанції та побудувати мости через Дніпро і шлюз; завершити роботи, пов'язані з введенням другої черги та забезпечити спорудження ліній електропередач до споживачів. План ГОЕЛРО передбачав, що електроенергія Дніпрогесу дасть поштовх для будівництва енергоємного виробництва і, перш за все, металургійного та машинобудівного.

З самого початку будівництва керівництво зіткнулося з кадровою проблемою. Для виконання земельно-скальних робіт потрібна була велика кількість чорноробів. Планом передбачалося вийняти близько трьох мільйонів кубометрів скельного ґрунту і землі. По всій країні їздили вербувальники і агітатори, які повинні були забезпечити будівництво людьми. Майбутнім будівельникам обіцяли комфортне житло, велику зарплатню та інші культурні та матеріальні “блага”.

Проблеми будівництва Дніпровської гідроелектростанції та підприємств Запорізького індустріального комплексу взагалі знайшли певне відображення в історичних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних дослідників. У наукових розвідках робиться наголос на аналізі виробничих досягнень та нереалізованих можливостей. Проблемам побуту будівельників та експлуатаційників майже не приділяється уваги. Ці питання з різним ступенем глибини досліджувалися в роботах А.І. Епштейна [1], В.П. Чумаченка [2], П.М. Кравченка [3] та інших.

Метою наукової розвідки є аналіз основних напрямків та особливостей матеріально-побутових умов будівельників Запорізького індустріального комплексу.

Розгортання будівельних робіт поблизу Запоріжжя було пов'язане із впливом значної кількості робітників і спеціалістів з усіх кінців Радянського союзу. Якщо у травні 1927 р. на об'єднаному будівництві Дніпрогесу та підприємств Запорізького індустріального комплексу нараховувалося 2184 чоловік, у листопаді 1928 р. – 7 тис., у березні 1930 р. – більше 15,5 тис., у травні 1931 р. – 33 тис. (7 тис. чол. на будівництві Дніпрокомбінату), у липні того ж року – більше 40 тис. (17,8 тис. – на будівництві металургійних підприємств), у травні 1932 р. – 49,1 тис. (31,2 тис. – на Дніпрокомбінаті), у перші місяці після пуску першої черги Дніпрогесу та першого обладнання металургійних підприємств (листопад 1932 р.) загальна кількість робітників на об'єднаному будівництві досягла 73 тис. чоловік [1.-С.108].

На об'єднаному засіданні Запорізького комітету сприяння Дніпробуду за участю представників окружного виконавчого комітету, міської ради, Дніпробуду, промислового комбінату та інших зацікавлених організацій неодноразово розглядалося питання про заходи